

UNUTRAŠNJE USTROJSTVO REČENICE

Radoslav Katičić

Pišući o rečenici pokazali smo da treba razlikovati dvojno njezino unutrašnje ustrojstvo: obavijesno i gramatičko.¹ Pri tome se donekle razjasnila narav hipokejmenona (obavijesnog subjekta) i kategorumenona (obavijesnog predikata), a o subjektu i predikatu, određenim gramatički, i o daljnjoj njihovoj raščlambi, nije još bilo riječi, nego se sve to pretpostavljalo kao poznato. Neće, međutim, biti naodmet ako se u ovome članku поближе pozabavimo »gramatičkim« ustrojem rečenice koje smo naučili razaznavati u školi. Treba u prvome redu utvrditi kako se gramatički dijelovi rečenice odnose jedni prema drugima i po kojim ih osobinama možemo prepoznati. To su pitanja o kojima ne saznajemo dosta u gramatikama.

Rekli smo već da je sintaksa onaj dio jezičnoga opisa koji prikazuje kako se riječi slažu u rečenice. Riječi tvore dakle u sintaksi najnižu, a rečenica najvišu razinu. Odatle proizlazi da je svaka rečenica niz riječi. Ne može se, međutim, tvrditi suprotno. Svaki niz riječi nije rečenica. Da je tako, bila bi sintaksa vrlo jednostavna. Dosta bi bilo dati popis riječi i uza nj jedno jedino pravilo: »Uzmi proizvoljan broj riječi i poredaj ih u niz.« Nema dvojbe da taj jednostavni sintaktički opis obuhvaća sve moguće rečenice kojega jezika, ali uz njih i bezbroj mnogo nizova riječi koji nisu rečenice i zato nam tako zasnovana sintaksa nije upotrebljiva.

Ipak nam zamisao tako jednostavne sintakse nije bila jalov napor. Ona nam naime pomaže da predočimo narav zadatka što se postavlja pri sintaktičkome opisu kojega jezika. On mora polaziti od popisa riječi kojemu se dodaje iscrpan propis s pravilima kako se one slažu u rečenice. Popis i propis moraju sadržavati sve podatke koji su potrebni da se sastave sve rečenice

¹ Usp. R. Katičić, Subjekt i predikat, Jezik, 16 (1968/69) 78–84.

toga jezika i samo one.² Pri tome se ništa ne smije uzeti kao da se samo sobom razumije, nego sve mora biti izričito jer nam samo takav opis omogućuje da djelotvorno baratamo jezičnim podacima. Samo po njemu možemo sastavljati i raščlanjivati rečenice kojega nepoznata jezika, samo je takav opis dakle doista upotrebljiv pri učenju jezika i na svim drugim područjima primijenjene lingvistike.

Ovdje postavljen cilj sintaktičkoga opisa idealan je i pri današnjem stanju jezične znanosti nije potpuno ostvarljiv. Ipak njegovo izricanje nije bilo isprazno naklapanje jer se na njemu može mjeriti koliko je svaki zbiljski pokušaj sintaktičkoga opisa uspio, a koliko opet nije. Što se više približuje ovdje nabačenu idealu, to je uspjeliji. Svatko, dakle, tko se bavi kojim jezičnim pitanjem treba da traži da ga, koliko samo ikako može, ostvari. Danas se u jezičnoj znanosti mnogo raspravlja o tome kako se taj cilj može najbolje postići. Tu se javlja mnogo načelnih i pojedinačnih pitanja i bit će potreban velik istraživački napor, iskustvo s raznim jezicima i ustrajno teoretsko mišljenje da se pronađu rješenja koja zbilja svestrano zadovoljavaju. U ovome članku nećemo prikazati te raspre i rasprave, nego ćemo pokušati da samostalno razmotrimo cijelo pitanje polazeći pri tom isključivo od tradicionalnih pojmova i razmišljajući o njima što strože i dosljednije.

Kao polazište nam može služiti odredba rečenice kao niza riječi. Da je sintaksa tako jednostavna kako smo je na čas bili zamislili i da sintaktički propis dopušta da se riječi iz popisa nasumce i naprečac nižu u rečenice, bila bi svaka riječ na svakom mjestu u rečenici jednako vjerojatna. Na svakom bi mjestu mogla stajati svaka riječ u svakom svojem obliku. Podatak o tome koja riječ i u kojem svojem obliku zbilja stoji isključivao bi onda toliko mogućnosti koliko ima riječi u popisu (rječniku) osim one upotrijebljene. Za svaki pak predmet ili događaj kažemo da nosi toliko obavijesti koliko mogućnosti njegova pojava ili nastupanje isključuje. Obavijest je dakle to veća što je više bilo drugih mogućnosti, ona je to veća što je manja vjerojatnost da se predmet koji je nosi pojavi ili da se događaj koji je nosi dogodi. U našoj prejednostavnjenoj sintaksi, kako smo je u ovome razmatranju zamislili, svaka riječ u rečenici nosi najveću moguću količinu obavijesti jer je na svakom mjestu u rečenici, od prvoga do zadnjega, umjesto svake mogla stajati svaka druga riječ iz popisa u svakom svojem obliku. Zbiljska se pak i zamršena sintaksa razlikuje od naše zamišljene i jednostavne upravo po tome što u njoj pojava svake riječi iz popisa u svakom obliku na kojem mjestu u rečenici nije jednako vjerojatna, nego je na nekim mjestima veća, a na drugima manja, na trećima pak isključena.

² Pri egzaktom jezičnom opisu često je vrlo teško izbjeći da ne obuhvati i takve slijedove jedinica koje nisu rečenice, riječi itd. jezika koji se opisuje. Usp. R. Katičić, Terminologija u suvremenoj lingvistici, J, XIII, str. 143, E. Bach, An Introduction to Transformational Grammars, New York 1964, 5 i d.

Ta se razlika najbolje može predočiti na primjeru. Uzmimo rečenicu iz koje je uklonjena jedna riječ

(1) *A nedaleko je na zemlji drugi košarač.* H1 75³

Da je u sintaksi hrvatskoga odnosno srpskoga jezika popisu riječi doista pridružen onako jednostavan propis i da se one mogu u svim svojim oblicima proizvoljno slagati u rečenice, ne bi se ta rečenica mogla dopuniti s ikakvom vjerojatnošću da se pogodi pravo. Na slobodnome bi naime mjestu mogao stajati svaki oblik svake riječi u popisu i svi bi oni bili sasvim jednako vjerojatni. To međutim nije tako i svi znamo da se rečenica (1) može dopuniti s priličnom vjerojatnošću. Ispravna je nadopuna *sjedio*, i ona će svakome brzo pasti na pamet, ako pretpostavi da ispuštenu riječ treba vezati uz *je*. Druge su vjerojatne dopune tada *čućao*, *radio* i sl. No broj oblika koji dolaze u obzir vrlo je ograničen i za to je pojava svakoga od njih na tom mjestu i vrlo vjerojatna, pa nadopunjivanje te rečenice nije jalov posao. U drugom je slučaju ispuštena riječ vezana uz *nedaleko* pa će se nadopuniti imenica u genitivu, npr. *kuće*. Oblik *je* se tada vezuje s *na zemlji*. To nam pokazuje, kako su sintaktički odnosi slojeviti i zapleteni.

Kad biramo riječ za koje mjesto u rečenici, načelno nam stoji na raspolaganju čitav popis riječi sa svim njihovim oblicima kako ih opisuje morfologija. No propis pridružen popisu ograničuje taj izbor za pojedina mjesta u rečenici, koji put čak i znatno. To je pak ograničenje zavisno od izbora koji je učinjen na drugim mjestima u rečenici. I to se daje predočiti na našem primjeru. Ako uskratimo podatke o tome koji su izbori učinjeni na ostalim mjestima u rečenici i zadatak postavimo tako da se pogodi koja riječ stoji na četvrtome mjestu u rečenici od osam riječi, neće nam biti poznata ni ograničenja za izbor riječi na četvrtome mjestu i nećemo biti u stanju da s ikakvom značajnijom vjerojatnošću pogodimo da je to glagol *sjedjeti* u obliku *sjedio*. Ograničenje izbora riječi i njihovih oblika zavisno je dakle od izbora što su učinjeni na drugim mjestima u rečenici.

Ta je spoznaja temeljna za razumijevanje gramatičkoga ustrojstva rečenice. Iz nje naime slijedi da nam podatak o tome koja riječ u kojem svojem obliku stoji na nekom mjestu u rečenici ne nosi samo obavijest o toj riječi nego, u većoj ili manjoj mjeri, i o drugima na ostalim mjestima u istoj rečenici. Zbiljski je dakle sintaktički propis takav da u rečenici stvara višak obavijesti: o riječima i njihovim oblicima obavješćuju nas one same, a uz to još i druge koje su s njima uvrštene u istu rečenicu. Tako po *košarač* znamo da će biti *drugi* i *sjedio*, a ne *druga* i *sjedila*, po *na* znamo da neće biti *zemljom* nego *zemlju*, ili *zemlji* po *sjedio* znamo da može biti samo *zemlji*. Unutrašnje nam

³ Ivana Brlić-Mažuranić, Čudnovate zgode šegrta Hlapića, Zagreb, Mladost, 1969, četvrto izdanje, Biblioteka Vjeverica.

ustrojstvo rečenice daje, dakle, više podataka o riječima i njihovim oblicima nego što je nužno potrebno. Pri tome kao da se stvara zaliha obavijesti, pa se takvo svojstvo gramatičkoga ustrojstva rečenice može zvati *zalihost* ili *redundancija*. Popis riječi sadrži podatke koji nose određenu količinu obavijesti, a njemu pridruženi propis sa svojim pravilima i ograničenjima čini da dio te obavijesti bude zalihostan kad se riječi slože u rečenicu. Gramatičko ustrojstvo rečenice nije nego ta zalihost. Istraživati unutrašnje ustrojstvo rečenice znači, dakle, utvrđivati zalihost. A ona se otkriva tako da se promatra koliko nam koja riječ u rečenici kazuje o ostalima. S toga ćemo gledišta sada kušati da pristupimo gramatičkoj raščlambi.

Najbolje ćemo i tu poći od primjera:

(2) *Neki bogati gospodin naručio je kod majstora Mrkonje čizmice za svoga malog sina.* (Hl. 11)

To nam je potvrđeno kao rečenica hrvatskoga jezika i njezina je pripadnost tome jeziku ovjerena time što je pri izdavanju ostavljena bez popravka. To vrijedi i za sve druge primjere koji se navode u ovome članku. Ako su naša dosadašnja rasuđivanja bila ispravna, mora i u ovoj rečenici biti riječi koje nose obavijesti o drugim riječima u njoj.

Lako je pokazati da je doista tako. Oblici *neki* i *bogati* po morfološkim su podacima nominativi jednine ili množine. Ovdje međutim posve pouzdano možemo utvrditi da su to nominativi singulara, a ne plurala, i to zato što je *gospodin* nedvojbeno nominativ singulara. Između *neki*, *bogati* i *gospodin* postoji dakle osobita sveza, nama dobro poznata iz školske gramatike kao slaganje po rodu, broju i padežu. Razmotri li se поближе kako je tu raspoređena zalihosna obavijest, lako je utvrditi da po obliku *gospodin* znamo ne samo da je to nominativ singulara imenice muškoga roda, što je jedina morfološka obavijest koju taj oblik nosi, nego još i to da uza nj može stajati još neograničen broj pridjeva i pridjevnih zamjenica u istome rodu, broju i padežu. Izborom oblika *gospodin* izabran je dakle već i predodređen rod, broj i padež svih tih riječi.

Oblik *gospodin* nadređen je dakle u nekom smislu oblicima *neki* i *bogati* jer u sebi nosi i pretkazuje mogućnost njihove pojave. Tek time što je on uvršten stvorena su u rečenici mjesta na kojima stoje druga dva oblika. Doista, bez *gospodin neki* i *bogati* ne bi mogli biti uvršteni u rečenicu, bar ne onako kao u našem primjeru. I obratno po *neki* i *bogati*, ako su uvršteni u rečenicu onako kako jesu, znamo da se u njoj mora nalaziti i jedna imenica muškoga roda u nominativu jednine ili množine.

Do sada smo, reći će tko, samo opisali odnos atributa prema njegovoj imenici i slaganje u rodu, broju i padežu koje je bitna značajka atribucije, pa nije bilo potrebno toliko razglabanje da bi se na nov način kazalo što već odavno znamo. Istina je, dakako, da smo ovdje prastaro znanje samo izrazili i domislili na nov način, ali smo pri tome dobili najmanje dvoje: sada znamo

da je unutrašnje članjenje rečenice na rečenične dijelove zapravo zalihosna obavijest o morfološkim kategorijama kao rod, broj i padež pojedinih riječi u rečenici i izrazili smo inače već odavna poznatu pojavu atribucije na način koji je podjednako primjenljiv na sve rečenične dijelove, kako god različiti i raznorodni izgledali i time znatno unaprijedili njihovo razumijevanje i pokazali u čemu im je, usprkos različitim pojavnim oblicima, bitna narav zajednička. Time je pak primjenjivost stare nauke znatno porasla i ona se približila zacrtanom idealu sintaktičkoga opisa. To ćemo odmah pokazati pri daljnjoj raščlambi rečenice koja nam služi kao primjer.

Sklop *neki bogati gospodin* možemo sada smatrati kao jednu jedinicu jer su, kako smo već rekli, *neki* i *bogati* uvršteni u rečenicu preko *gospodin*, tek taj im oblik stvara mjesta. Moramo se sada upitati da li po tome sklopu saznajemo što o morfološkim kategorijama drugih riječi u našoj rečenici.

I doista nam sklop *neki bogati gospodin* nešto kazuje o morfološkim kategorijama drugih riječi. Po njemu znamo da u rečenici mora doći glagol u trećem licu singulara i uza nj nominativ muškoga roda ako je glagolski oblik takav da izražava kategorije roda i padeža. I doista oboje to imamo u sklopu *naručio je*. O drugim riječima u rečenici ne saznajemo međutim iz početnoga sklopa ništa. Obavijesne sveze toga sklopa obuhvaćaju dakle samo dio rečenice. Obratno po sklopu *naručio je* znamo da u rečenici može biti i imenica u nominativu muškoga roda. *Naručio je* odnosi se dakle prema *gospodin* kao *gospodin* prema *neki* i *bogati*: stvara mu mjesto u rečenici. Tako smo sada opisali predikaciju i za nju značajnu kongruenciju, tj. slaganje subjekta i predikata u rodu i broju i padežu.

Ovdje treba uočiti da predikat može kao u našem primjeru dati sve podatke o morfološkim kategorijama subjekta, dok subjekt načelno ne može dati podatke o nekim morfološkim kategorijama predikata kao što su vrijeme i način.

Po *naručio je* znamo da će subjekt, ako se u rečenici izriče, biti imenica muškoga roda u nominativu jednine i time su gramatičke kategorije te riječi posve određene. Po subjektu *gospodin*, međutim, nikako ne možemo znati da je predikat *naručio je* u prošlom vremenu i da mu je način indikativ. Premda to nije uvijek sasvim tako, ipak nema dvojbe da se načelno po predikatu saznaje više o subjektu nego po subjektu o predikatu.

No još se po nečemu sklop *naručio je* razlikuje od sklopa *neki bogati gospodin*. Njegove obavijesne sveze nisu djelomične i jednostrane, ne vezuju ga samo s početnim sklopom nego i sa svim drugim obavijesnim sklopovima riječi u rečenici. Po tome je mjesto predikata iznimno i središnje u čitavom unutrašnjem ustrojstvu rečenice.

Sklop *naručio je* ne stvara naime u rečenici samo mjesto za subjekt *gospodin* nego predviđa imenicu u akuzativu, prijedlog *kod* s imenicom u genitivu i prijedlog *za* s imenicom u akuzativu. Svaka pak od tih imenica omogućuje

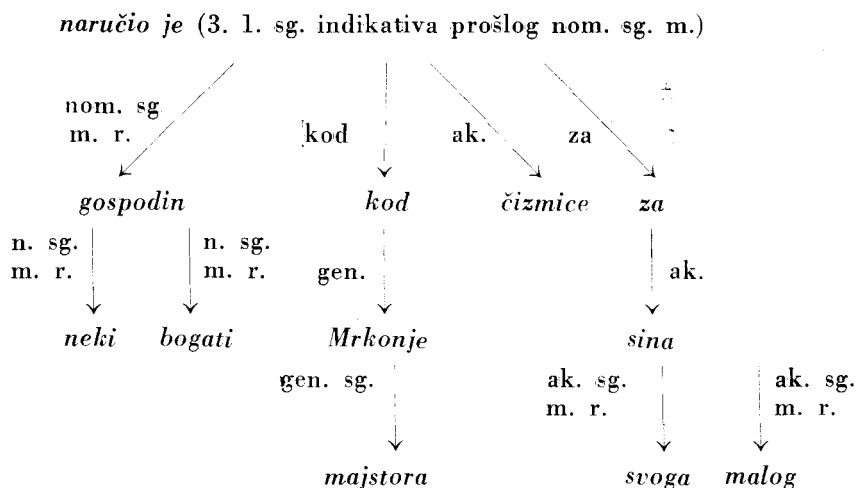
uvrštanjem atributa, tj. pridjeva i pridjevnih zamjenica u istom rodu, broju i padežu u kojima je imenica. Tako glagol *naručiti* ima sintaktička svojstva koja daleko prelaze podatke sadržane u njegovu morfološkom opisu. Da bismo znali hrvatski, nije dosta umjeti sprežati glagol *naručiti* u svim paradigmama, prostim i složenim, potrebno je znati i to da se *naručuje što kod koga za koga*. No rječnicima, kako se do sada sastavljaju, ti podaci obično nedostaju. Za ispravno baratanje jezikom oni su, međutim, nužni.

Po *naručio je*, dakle, uvrštavaju se u rečenicu *kod Mrkonje čizmice i za sina*. Imenica *sina* otvara mjesta za *svoga* i *malog*, *Mrkonja* za *majstora*. Tu je imenica na mjestu koje je u ustrojstvu rečenice predviđeno za pridjev. Takav se imenički atribut zove apozicija, ali se isti taj naziv upotrebljava i za drugačije pridijevanje imenice imenici kao u primjeru

(3) *Gazdarica, postarija umorna žena, brisala je po sobi prašinu*.

No ta pojava ne ulazi u osnovno gramatičko ustrojstvo rečenice, nego pripada teoriji rečeničnih sklopova. Školska gramatika, međutim, ne razlikuje takvu apoziciju od običnoga imeničkog atributa.

Obavijesni odnosi koji određuju unutrašnje ustrojstvo rečenice u primjeru (2) mogu se pregledno prikazati ovako:

Svaka strelica pokazuje zalihosne podatke što ih jedna riječ nosi o drugoj. Sami su podaci zapisani kraj strelice. A usmjerene su prema onim riječima koje su u rečenično ustrojstvo uvrštene po onima od kojih strelice polaze. Riječi od kojih polaze strelice stvaraju mjesta za one prema kojima su usmjerene. Riječi od kojih polaze strelice nose dakle u tome ustrojstvu obavijest da se može pojaviti druga riječ s određenim morfološkim oznakama. Prema tim riječima uperene su strelice, a podaci o morfološkim oznakama zabilježeni su kraj strelica.

Iz naše se slike jasno razabire središnji položaj što ga u unutrašnjem ustrojstvu rečenice zauzima sklop s kategorijom lica. Iznimna sintaktička važnost predikata postaje upravo očita. Razabire se dalje da je odnos između 3. lica jednine u predikatu i nominativa jednine subjektne imenice isti kao odnos između nominativa jednine muškoga roda subjektne imenice i nominativa jednine muškoga roda njezinih atributa.

No još se nešto razabire iz naše slike: m j e s t o riječi u rečenici pokazuje se drukčije nego smo pri prvom pristupu zamislili. Pošli smo naime od toga da je rečenica, što god inače bila, svakako niz riječi. Mjesto riječi u rečenici bilo je onda po tom shvaćanju upravo mjesto u tome nizu: prvo, drugo, treće itd. kako su već riječi poredane. Ta nam je predodžba dobro poslužila kao polazište pri razmišljanju. No u njegovu se toku pokazalo da naniznost riječi u rečenici nije njihovo najvažnije sintaktičko svojstvo i da je nizanje samo vrlo površan oblik sintaktičkoga ustrojstva. Mnogo je bitniji raspored zalihosne obavijesti o morfološkim kategorijama riječi koje se u rečenici mogu javiti. Upravo takva najavljena mogućnost da se pojavi riječ s određenim morfološkim kategorijama jest onda u dubljem i zanimljivijem smislu mjesto riječi u rečenici, ne više mjesto u nizu nego mjesto u ustrojstvu morfoloških obilježja. Morfološke su kategorije pak pojava izrazito gramatička i odatle opravdanje nazivu *gramatičko ustrojstvo rečenice* za pojave koje se ovdje opisuju. Po svojoj je naravi dakako i to ustrojstvo obavijesno, ali to nije obavijest o predmetu razgovora, nego o morfološkom obilježju riječi koje se uklapaju u rečenicu, nije dakle obavijest o svijetu, nego je obavijest o jeziku, o izborima što se u njemu vrše.

Svoje ćemo razmatranje nastaviti ogledajući drugi primjer:

(4) *Hlapić je spavao u kuhinji na podu kraj štednjaka.* (Hl. 12)

Tu se odmah mogu otkriti dijelovi istoga ustrojstva kao u rečenici (2). Središnji položaj zauzima i tu glagolski oblik s kategorijom lica: *spavao je*. Pri tome se osobito jasno pokazuje kako je nizanje riječi u rečenici tek površan njihov odnos. Položaj riječi *je* prema *spavao* posve je nebitan za njihove sintaktičke odnose i zavisi samo od toga kako se taj sklop uvrštava u niz riječi, a ne u gramatičko ustrojstvo rečenice.

Uvođenjem glagolskog oblika *spavao je* otvara se mjesto za imenicu u nominativu jednine muškoga roda. Ta imenica se u rečenici doista i nalazi, to je *Hlapić*, subjekt naše rečenice. Ta imenica otvara mjesta atributima, ali su ona ovdje ostala prazna. S ostalim riječima u rečenici subjekt *Hlapić* nema obavijesne sveze.

Uz predikat *spavao je* stoje tri prijedložna izraza: *u kuhinji*, *na podu* i *kraj štednjaka*. Mogućnost njihove pojave sadržana je u glagolskom sklopu. To se vidi odatle što po svakoj od njih znamo da se u rečenici m o r a nalaziti sklop s kategorijom lica. Ti se prijedložni izrazi odnose dakle kao subjekt

prema predikatu ili kao objekt prema predikatu ili kao atribut odnosno apozicija prema svojoj imenici. A ipak se ti prijedložni izrazi u nečemu razlikuju od prijedložnih izraza u rečenici (2). Oni naime opisuju dane prostorne odnose i nemaju nikakve bliže sveze baš s glagolom *spavati*, on ih nikako ne pretkazuje. Takvi prijedložni izrazi nisu vezani s riječi *spavao*, nego s kategorijom lica i mogu zato stajati uz svaki predikat ako se žele izraziti isti prostorni odnosi.

Jednako se može pobliže opisati svaki predikat. Usp:

(5) *Požeški su Turci s užitkom jeli pastrve*. P 195, 1⁴

I tu sklop *jeli su* otvara mjesto za prijedložni izraz *s užitkom*, ali glagol *jesti* nikako posebno ne najavljuje upravo taj prijedložni izraz kao što glagol *naručiti* najavljuje izraze s prijedlozima *kod* i *za*. Neće dakako biti uvijek lako razlučiti jedno od drugoga u svakom pojedinom slučaju. I tu će biti potrebno razmotriti i istražiti mnoge primjere. Može biti da se radi o statičkim odnosima. Svakako nam je naš pristup omogućio da razaberemo i izrazimo zanimljivo i važno pitanje koje gramatika nije pravo uočavala.

Jednak odnos može se utvrditi i u ovom primjeru:

(6) *Zimi brezovljanska djeca broje brkove ubijenom zecu*.

I ovdje glagolski oblik s kategorijom lica *broje* otvara mjesto nominativu plurala kao subjektu, a glagol brojati akuzativu kao objektu. Nema međutim ništa u glagolu *brojati* što bi pretkazivalo riječ *zimi*. Taj je prilog uvršten kao opis predikata i mjesto mu je u rečeničnom ustrojstvu otvoreno već samom predikatnošću predikata, dakle kategorijom lica, jer upravo ona uvjetuje tu predikatnost. Pri tome valja uočiti da su moguće preobliske⁵ u kojima se kategorija lica gubi, a opis predikata ostaje: *zimi brojati brkove* ili *brojanje brkova zimi*. U takvim je preoblikama, međutim, sačuvano ustrojstvo predikatnoga dijela naše rečenice (6). Isto se tako može preobličiti i predikatni dio rečenice (5): *s užitkom jesti pastrve* i *jedenje pastrva s užitkom*. Može se reći da je za takve opise predikata mjerodavna kategorija lica u

⁴ M. Peić, Skitnje, Zagreb, Matica hrvatska, 1967.

⁵ *Preobliska* ili *transformacija* važan je postupak u sintaktičkom istraživanju i pri opisu sintaktičkoga ustrojstva. Tradicionalna se gramatika služi preoblikama već od davnine, a suvremena je lingvistička teorija tek nedavno otkrila i obrazložila njihovu iznimnu važnost. Lakše je shvatiti što je preobliska nego je izričito odrediti. Ovdje se nećemo upuštati u takvu odredbu i zadovoljit ćemo se time da preobliku opišemo kao promjenu u kojem sklopu riječi koja ne mijenja njegovo osnovno značenje. O preoblikama u sintaksi usp. D. S. Worth, Transform Analysis of Russian Instrumental Constructions (Transformacijska analiza ruskih instrumentalnih konstrukcija), prikazao Ž. Bujas, Suvremena lingvistika 1, Zagreb, 1962; V. Ivir, Transformacijska teorija Noama Chomskog, Suvremena lingvistika 3, Zagreb, 1964, 72–88; Z. S. Harris, Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure, Language 33 (1957) 283–340; N. Chomsky, A Transformational Approach to Syntax, Proceedings of the Third Texas Conference on Problems of Linguistic Analysis in English, 1958, Austin, 1962, 124–158; An Introduction to Transformational Grammars, New York, 1964; H. A. Gleason, An Introduction to Descriptive Linguistics, 2. izdanje, New York, 1961, 171–194.

rečenici od koje polaze takve i slične preobljke ili, drugim riječima, da ne mora oblik riječi uz koji stoje imati kategoriju lica, nego to mora biti riječ koja može izraziti kategoriju lica. Više ćemo o tome moći reći kad uznapredujemo u razmatranju rečeničnoga ustrojstva.

Osobito je u našem primjeru zanimljiv sklop *ubijenom zecu*. Na prvi se naime pogled može učiniti kao da je *brojati brkove zecu isto što i pružati ruku prijatelju* ili *pokloniti povjerenje neznancu* ili *prilijepiti zaušnicu nevaljalcu*. No naše nam dosadašnje razmišljanje omogućuje da uočimo duboku razliku. U sva tri konstruirana primjera glagol (*pružati*, *pokloniti* i *prilijepiti*) otvara mjesto dodatku u dativu, zahtijeva ga i najavljuje dok ga glagol *brojati* ne traži niti se po njemu može pretkazati. Iza toga se glagola ne očekuje riječ u dativu. Sklop *ubijenom zecu* nije dakle dobio svoje mjesto po glagolu *brojati*, jer on ne najavljuje dodatak u dativu, niti po predikatnosti predikata (kategoriji lica), jer se takvim dativom ne može opisati i proširiti svaki predikat, nego, kako se čini, po predikatu s dodatkom u akuzativu (direktnim objektom).

I tu se razlika može pokazati preobljkama. *Broje brkove ubijenom zecu* može se preobličiti u *broje brkove ubijenoga zeca*, a *pružati ruku prijatelju* ne može se preoblikovati u *pružati prijateljevu ruku* niti *prilijepiti zaušnicu nevaljalcu* u *prilijepiti nevaljalčevu zaušnicu* niti *pokloniti povjerenje neznancu* u *pokloniti neznančevo povjerenje*. Tako su naizgled jednaki sintaktički sklopovi u istinu bitno različiti i razlika u mogućnosti preobljke poklapa se s razlikom u organizaciji zalihosne obavijesti o morfološkim kategorijama.

Promatranje preobljka pokazuje tu još i više. *Skupiti pastirove ovce* može se preoblikovati u *skupiti pastiru ovce*, ali *dati prijatelju očev nož* ne može se preoblikovati u *dati prijatelju ocu nož*. Prema tome ne dopuštaju takav dativ oni glagoli koji već po sebi predviđaju dodatak u dativu.

Daljnje grananje unutrašnjega rečničnog ustrojstva može se promatrati na primjerima:

(7) *Grubi zrak provalija ne zaobli se u ženska prsa* (P 195, 1)

Središnji sklop te rečenice, njezin predikat *ne zaobli se* otvara mjesto nominativu singulara, a glagol *zaobliti se* otvara mjesto prijedložnom izrazu *u* (s akuzativom). Svaka imenica otvara mjesto atributima odnosno apozicijama ali i drugim imenicama u genitivu: *grubi zrak provalija*.

(8) *I odmah je došlo puno ljudi i žena*. (H1. 79)

Zanimljiv je taj primjer po dvojemu: predikat *došlo je* otvara mjesto nominativu singulara srednjega roda kao subjektu. To je *puno* a ta riječ opet predviđa genitiv. On se javlja udvojen, pa je zato povezan s *i: ljudi i žena*. Tu se osobito lijepo vidi kako pretkazivost morfoloških kategorija ne znači ujedno da one moraju biti jednake kao pri slaganju po rodu broju i padežu. Predikat otvara mjesto prilogu *odmah*. Tako je ustrojstvo te rečenice sasvim

jasno i prozirno, ostaje samo da se njemu odredi položaj uvodnoga *i*. Što nam ono, uzeto samo za se pretkazuje? Svakako to da uza nj postoji rečenica dakle samo predikat. I njemu dakle predikat otvara mjesto, po svojoj sintaktičkoj naravi ono je srodno prijedlogu *odmah*. Po sadržaju međutim znamo da se oni razlikuju u tome što *odmah* poblize određuje predikat prema zbiljskim okolnostima, a *i* ga poblize određuje prema ostalom govoru.

U ovom su se članku mogle samo nabaciti neke misli i površno zacrtati rješenja nekih teškoća pri sintaktičkom opisu. Svrha je bila da se pronade pristup sintaktičkim pitanjima koji će ostati što bliži tradicionalnoj školskoj gramatici i neće zbunjivati čitaoce koji su samo na nju navikli, a ipak će omogućiti misaonu strogost bez koje danas više nije moguće uspješno baratanje jezikom niti napredak spoznaje o njegovoj naravi. Sintaktički opis kako je ovdje zamišljen ispunjava, mislim, te uvjete i može poslužiti kao Arijadina nit u labirintu sintaktičkoga ustrojstva. Prednost mu je što se njime može u prepoznatljivu obliku izraziti sva tradicionalna sintaktička nauka, a ipak pomaže da se uoče i prevladaju njezini nedostaci, da se razluči što ona ne razlikuje i poveže što njoj ostaje različito, da se prikažu dublje sveze i pravilnosti koje njoj izmiču.

Dakako, sve što se ovdje iznijelo o unutrašnjem ustrojstvu hrvatske rečenice valja primiti samo kao privremen nacrt. Tek podrobna i iscrpna obradba bogatih vrela i raznovrsnih podataka omogućila bi da se utvrdi što pouzdanije. Prigovorit će tko da su se ovdje razmatrali samo vrlo jednostavni primjeri, a da su tek oni zamršeniji pravi kamen kušnje svakoga sintaktičkog opisa. To je, naravno, istina, ali je bilo potrebno poći od jednostavnih primjera da bi se moglo razmotriti i objasniti načelo opisa i pokazale njegove mogućnosti. Njegova će se prava vrijednost pokazati tek na zamršenima. A da je dorastao i zapletenijim sintaktičkim odnosima, pokušat ćemo pokazati u drugome članku.

TVORBA IMENICA NA -IĆ

Stjepan Babić

0. 1. Proučavanje tvorbe pojedinih skupina traži da se odgovori na nekoliko bitnih pitanja:

1. Koji su tvorbeni morfemi u riječi s istim glasovnim završetkom?
2. Kako se određuje oblik leksičkoga morfema?
3. Kakve glasovne i naglasne promjene nastaju pri povezivanju leksičkog i tvorbenog morfema?